

Maja Profaca

Kralja Zvonimira 23, HR-10000 Zagreb
maja.profaca@zg.t-com.hr

Konfiguracije privatnog

Sažetak

Pravo na privatnost složen je koncept koji je prolazio svoje povijesne i društvene promjene. Premda je ponekad značio depriviranost i neravnopravnost, ipak mu se priznavala važnost za slobodu, demokraciju, autonomiju i razvoj pojedinca. S umreženim društvom pojavili su se novi aspekti problema privatnosti i socijalne uključenosti koji zahtijevaju njihova nova, kritička promišljanja u svjetlu različitih društvenih vrijednosti i tehnologijskog konteksta.

Ključne riječi

pravo na privatnost, umreženo društvo, privatnost kao deprivacija, distribucija i dostupnost osobnih podataka, socijalna uključenost, važnost privatnosti

Karakteristike umreženog društva potakle su brojne rasprave o privatnosti, njezinoj adekvatnoj definiciji, vrijednostima, nedostacima, ali i načinima da se ona zaštiti. Pišući o društvenim i ekonomskim promjenama potpomognutima informacijskom tehnologijom, Manuel Castells kao bitnu značajku umreženog društva ističe »paradoks prema kojem informacijski sustavi i umreženo povećavaju ljudske sposobnosti organizacije i integracije, istodobno potkopavajući tradicionalni zapadnjački koncept odvojenog, nezavisnog subjekta«. ¹ Ovo nije isključivo posljedica globalizirane informacijske ekonomije o kojoj piše Castells, već i uvećane izloženosti pojedinca mnogostranom, često nereguliranom prikupljanju podataka o svim aspektima njegova života nad kojima on, a često ni institucije, nema nikakav nadzor. Raširena mogućnost društvenog nadziranja i prikupljanja podataka više nije isključivo u službi državnih institucija ili »velikog brata«, već prije nalikuje na mnoštvo malih sestara privatnog sektora »koje prodiru u sve pore života«. ² U tom smislu, umrežavanje i globalne komunikacije koje su značajno pridonijele mogućnostima pojedinca, parafraziramo li Castellsa, učinile su tog istog pojedinca i moćnijim ali i ranjivijim, pri čemu se ova ranjivost može djelomično ublažiti samo uz cijenu novih oblika socijalne isključenosti. Ipak, bitno je imati na umu da je privatnost još uvijek različito tumačen koncept čije razumijevanje značajno ovisi o povijesnom i kulturnom kontekstu. Aspekt umreženog društva nova je dimenzija problema, no ne zanemariva. U tom smislu, privatna sfera koja je u pojedinim okolnostima još uvijek negativno obilježena kao izlika za toleriranje najrazličitijih oblika neravnopravnosti i »privatnog« nasilja, da bi se promišljala i kao opća, nediskriminirajuća vrijednost morala je proći, i još

1

Manuel Castells o Raymondu Barglowu, *Uspon umreženog društva*, Golden marketing, Zagreb 2000., str. 58.

2

Vidjeti Manuel Castells, *Moć identiteta*, Golden marketing, Zagreb 2002., str. 305.

uvijek prolazi, svoje kritičko redefiniranje i preispitivanje. No, iako se još nije oslobodilo ovih starih boljki, umreženo društvo i tzv. informacijski panoptikon, upozoravaju teoretičari privatnosti, donijelo je nove oblike nesrazmjera moći s novom potrebom kontekstualnih definiranja prava na privatnost i njegove važnosti.

Suvremeni problem privatnosti

Premda je smatraju »esencijalnom za demokraciju«, »nužnom za mogućnost autonomnog života«, za cijeli raspon odnosa među pojedincima pa sve do »slobode i emocionalnog i psihološkog mira pojedinca«,³ sam pojam privatnosti je kompleksan, dolazi u sukob s drugim društvenim vrijednostima poput sigurnosti, o čemu, primjerice, piše Amitai Etzioni,⁴ kao što je nerijetko kontekstualno ali i kulturno uvjetovan. Ipak, da je privatnost prepoznata kao univerzalna vrijednost govori i *Deklaracija o ljudskim pravima* Ujedinjenih naroda prema kojoj, navodi Solove, »nitko ne smije biti podvrgnut samovoljnom uplitanju u njegovu privatnost, obitelj, dom ili korespondenciju, niti napadima na čast i ugled«.⁵

Suvremeni koncept privatnosti, prema Danielu J. Soloveu, »uključuje (između ostalog) slobodu mišljenja, kontrolu nad vlastitim tijelom, samoću u domu, kontrolu nad osobnim podacima, nenadziranost, zaštitu ugleda te zaštitu od pretraga i ispitivanja«.⁶ Temeljno je stoga pitanje *Razumijevanja privatnosti*, ali i radova drugih mislitelja koji polemiziraju o njezinoj vrijednosti poput Etzionija, pitanje: »Kada štitimo 'privatnost', što štitimo?«⁷ Pitanje gubitaka koje za osobu nosi društveno »razodijevanje« pojedinca jedan je od ključnih motiva koji se provlači uobičajeno radikalnom knjigom *Goloća*⁸ Giorgia Agambena. *Goloća*, kao teorijski aspekti Agambenova promišljanja moći i predodžbene i institucionalne svedenosti života, pokušaj je ukazivanja na redukciju osobe na institucionalno agregirane podatke čija je jedna od posljedica gubitak volumena i složenosti duševnog života. Biometrijsko identifikiranje obilježjima s kojima pojedinac, prema autoru, ne može uspostaviti smislen odnos, a u cilju učinkovitog nadziranja od strane vlasti, kao i ostali oblici identifikacije putem prikupljenih podataka pojedincu, smatra Agamben, tek ostavljaju prostor igranju s obrazinama, površnoj lakoći preuzimanja i odbacivanja identiteta sekundarnih u odnosu na institucionalne registre. Razgolićen društvenim previđanjem potrebe privatnosti u kojoj se osoba razvija i uspostavlja odnose poput prijateljstva i ljubavi, suvremeno društvo, prema Agambenu, lišava se svojih ljudskih kvaliteta instrumentaliziranom prividnom transparentnošću koja nije drugo do iskrivljena redukcija složenosti života. Gotovo sveobuhvatni nadzor društvenih ali i privatnih institucija nad životom, pri čemu se pojedinac nalazi u mreži interesa onih koji o njemu prikupljaju podatke, nerijetko stoga autore vodi k istoj metafori procesa Franza Kafke. Tako će i Giorgio Agamben ali i Daniel J. Solove pisati o osjećaju bespomoćnosti i ranjivosti koja proistječe iz nekontroliranog korištenja podataka od strane institucija. Tehnologija koja ovo omogućuje, no kao što Solove uviđa – ne uzrokuje, vodi stoga do Agambenovog karikiranja krajnosti digitalizirane egzistencije pojedinca koji ima osjećaj da postoji »samo ako ga Stroj prepozna«.⁹

Privatnost i socijalna uključenost

Premda je za Hannah Arendt privatnost kao pretpostavka javnog djelovanja u antici bila osnov dobrog života nekolicine građana, viđena kao nužnost i ograničenje prava ostalih, s pravom se izjednačavala s deprivacijom, lišenošću

mogućnosti sudjelovanja u životu polisa i samorealizacije među sebi ravnima. U tom smislu, privatni život, s obzirom da je omogućavao dobar život slobodnih građana, nije bio nužno negativan pojam koliko je to bila svedenost pojedinih skupina isključivo na život u privatnosti, što obično nije značilo drugo do oblik socijalne isključenosti zbog rada za gospodareve i vlastite životne potrebe.¹⁰ Jedan od oblika ovakve društvene isključenosti povijesna je podjela na obiteljsku, »žensku« sferu, i javnu, »mušku« sferu tržišta.¹¹ U tom smislu, piše Elizabeth M. Schneider:

»Značenja 'privatnog' i 'javnog' utemeljena su na društvenim i kulturnim pretpostavkama što je vrijedno i važno a ove pretpostavke su duboko rodno utemeljene. Odatle, međuovisnost onoga što razumijevamo i doživljavamo kao privatno i javno osobito je složena u rodnom području gdje je privatnost zapravo skrivala neravnopravnost i podređenost.«¹²

Upravo ovakvo razumijevanje zlouporaba privatnosti za različite oblike toleriranog nasilja i podređivanja, sedamdesetih je godina pokrenulo američke feministkinje na rasprave o tamnim stranama privatnosti kao sfere »teških i ponekad životno ugrožavajućih uvjeta u kojima žive mnoge žene«. Inzistiranjem na javnoj raspravi o ovim uvjetima, piše Isabel Marcus u zborniku *Javna priroda privatnog nasilja: Otkrivanje obiteljskog zlostavljanja*, feministkinje su postigle da ovi dotad marginalizirani problemi postanu i političko i nacionalno pitanje, čime je obiteljsko nasilje postalo »javnim« a ne više samo »privatnim« problemom.¹³ Drugi je problem sam pridjev »obiteljskog« nasilja, smatra Isabel Marcus, jer konotira višeznačnost privatne sfere nerijetko umanjujući time percepciju ozbiljnosti problema upravo zbog njegove prividno drugačije lokacije.¹⁴ U tom smislu, kao što u knjizi *Razumijevanje privatnosti* navodi Solove, privatnost je često »kameleonska riječ«, piše Lilian Bevier,

»... koja se koristi da bi se označio širok raspon različitih interesa – od povjerljivosti osobnih podataka do reproduktivne autonomije, i konotacijski, da bi se generirala dobra volja prema interesima koji se zastupaju u njezino ime.«¹⁵

Njezino adekvatno i kontekstualizirano definiranje mora stoga biti preduvjetom da bi se privatnost uopće prepoznala kao vrijednost.

3
Sudac Vrhovnog suda SAD-a Louis Brandes u: Daniel J. Solove, *Understanding Privacy*, Harvard University Press, Cambridge 2008., str. 1.

4
Amitai Etzioni, *The Limits of Privacy*, Basic Books, New York 1999.

5
Vidjeti ustav RH – III. Zaštita ljudskih prava i temeljnih sloboda.

6
D. J. Solove, *Understanding Privacy*, str. 1.

7
Isto, str. 12.

8
Giorgio Agamben, *Goloća*, Meandarmedia, Zagreb 2010.

9
Isto, str. 78.

10
Hannah Arendt, *Vita activa*, Biblioteka August Cesarec, Zagreb 1991., str. 23–44.

11
Elizabeth M. Schneider, »The Violence of Privacy«, u: Martha Albertson Fineman i Roxanne Mykitiuk (ur.), *The Public Nature of Private Violence: The Discovery of Domestic Abuse*, Routledge, London 1994., str. 38.

12
Isto, str. 39.

13
Isabel Marcus, »Reframing 'Domestic Violence': Terrorism in the Home«, u: M. Albertson Fineman i R. Mykitiuk (ur.), *The Public Nature of Private Violence*, str. 24.

14
Isto, str. 26.

15
D. J. Solove, *Understanding Privacy*, str. 7.

Prema Soloveu, šest je temeljnih načina razumijevanja prava na privatnost: pravo da se bude pušten na miru, ograničenje tuđeg pristupa, tajnost ili mogućnost skrivanja pojedinih aspekata života od drugih, kontrola nad osobnim podacima, zaštita osobnosti, individualnosti i dostojanstva te intime, tj. kontrolu i ograničenje pristupa intimnim aspektima života.¹⁶ No, iako nužna za cijeli raspon međuljudskih odnosa, razvoj i autonomiju pojedinca, privatnost i u suvremenom društvu ima svoju cijenu, piše Daniel J. Solove. Umreženo, digitalizirano društvo odricanje od privatnosti vidi kao pretpostavku različitih vidova socijalne uključenosti, od korištenja tražilice na internetu do sudjelovanja u društvenim mrežama, pri čemu »arhitektura« nove uključenosti pojedincu ostavlja malo izbora i kontrole. Upravo neadekvatno reguliranje privatnog i javnog, čija je posljedica nenadzirano prikupljanje, distribuiranje ili curenje osobnih podataka, prema Soloveu, jedan je od ključnih problema digitalizacije suvremenog društva, da bi zaključio da zaštita privatnosti nije nešto što počiva ili bi trebalo počivati isključivo na pojedincu i njegovoj budnosti već je, kao što piše Solove, »bitno omogućena društvenom regulacijom informiranja«.¹⁷

Selektivna skrivenost

Premda se zbog zahtjeva za tajnošću pojedinih podataka i aspekata života ponekad smatra obilježjem asocijalnosti, pravo na privatnost, smatra Hannah Arendt, pretpostavka je autonomije, razvoja i slobode pojedinca, ali i raznolikosti osobnih izbora otvaranjem društva za toleranciju njihove različitosti, o čemu, primjerice, piše Helen Nissenbaum.¹⁸ No, kao što ispravno zaključuje pravnik Kenneth Karst,¹⁹ što je zapravo i svojevrsno iako apstraktno rješenje mnogih problema vezanih uz privatnost i njezin odnos spram vrijednosti poput sigurnosti ili, primjerice, suzbijanja različitih oblika nasilja, jest da »smisljena rasprava o privatnosti zahtijeva njezino razumijevanje ne kao potpune već selektivne skrivenosti«. Odsutnost značajnijeg promišljanja, reguliranja i kontekstualiziranog rješavanja ovog problema jedan je od bitnih problema i Soloveove knjige koji nerijetko podrazumijeva neosvijestjenost o njegovim novim aspektima karakterističnima za umreženo društvo.

U knjizi *Digitalna osoba: Tehnologija i privatnost u informacijskom dobu* Solove²⁰ stoga piše o društvenim »tijekovima podataka« kojima se prikupljaju i distribuiraju informacije o pojedincima, osobito u privatnom sektoru, rezultirajući nerijetko njihovom nepredvidivom ranjivošću koja se kreće od korištenja podataka u druge svrhe, trgovine osobnim podacima pa sve do krađa identiteta. Adekvatno reguliranje i upozoravanje na slabosti ovih tijekova postali su zato živim pitanjima aktualnih rasprava o privatnosti i pravima pojedinca koje istražuju načine odgovarajućeg usuglašavanja interesa društva, javnosti i prava na privatnost građana.

Dvije od tih rasprava su knjige Amitai Etzionija *Granice privatnosti i Privatnost u kontekstu: Tehnologija, politika i integritet društvenog života* autorice Helen Nissenbaum. Etzionijevo komunitarističko polazište je da bi dobro društvo trebalo izbalansirati »prava pojedinca i zahtjeve društvenih obaveza, slobodu i opće dobro«,²¹ pa se njegove konkretne procjene prava na privatnost uglavnom vode prilično krutim obrazlaganjem dobrobiti zajednice, radilo se pritom o Meganinom zakonu,²² pitanjima sigurnosti ili obaveznom testiranju novorođenčadi na HIV. Suočena sa sličnim problemima interferiranja društvenih vrijednosti, sama činjenica da se goleme količine informacija mogu pouzdano i brzo pronalaziti i prenositi najrazličitijim korisnicima, od

zainteresirane javnosti koju se upozorava na pojedini problem do kradljivaca identiteta, knjiga Helen Nissenbaum suptilnije analizira njihov društveni kontekst. Jedan od njegovih aspekata tako je puko pragmatično odustajanje od privatnosti kao preduvjet nekih prednosti i oblika društvene uključenosti. »Ljudi«, piše stoga Nissenbaum, biraju opcije različitih usluga »koje su prikladnije, brže, donose uštedu, povezuju ih s drugima i sigurnije su prije nego one koje nude privatnost«. ²³ U tom smislu, virtualne zajednice kao novi oblici društvenosti i socijalne uključenosti pretpostavljaju ostavljanje tragova naše svakodnevice, a privlačne i brze usluge koje institucije i tržište nude pojedincu pretpostavljaju skladištenje i razmjenu najrazličitijih informacija o svojim korisnicima. Znači li to da umreženo društvo postupno odustaje od ovog prava?

Iako suvremeno društvo može ponekad izgledati poput svojevrsnog »informatijskog panoptikona«, zaključuje Nissenbaum, građani još uvijek imaju očekivanja privatnosti vezana uz pojedini informatijski kontekst i okolnosti interakcija. Drugim riječima, iako se stvorio dojam da su privlačnost usluga i mogućnosti koje otvara suvremena tehnologija potisnule potrebu građana za privatnošću u drugi plan, to je ipak privid koji potiče kultura naoko podrazumijevanog pristanka na odricanje od ovog prava u kontekstu, primjerice, navodno boljih usluga i veće učinkovitosti. Kričička svijest kao i, konačno, autoričin zaključak da bi za ocjenu prikladnosti i dopustivosti pojedinih tješkova informacija za kriterij valjalo uzeti očekivanja vezana uz određeni tip interakcije, neke su od smjernica pristupa ovom problemu, koji predviđa i potrebu promjena pravila, ukoliko ona ugrožavaju neke druge vrijednosti, ne posežući odmah za »akvarijem« kao alternativom.

Konfiguracije privatnog

Ono što su i feministkinje poput Elizabeth M. Schneider uvidjele promišljajući negativne aspekte privatnosti jest da iako je pojam (bračne) privatnosti često samo prikrivao nasilje, time nije nestala potreba »za pozitivnim konceptom privatnosti, pojmom koji uključuje slobodu, ravnopravnost, tjelesni integritet, autonomiju i samoodređenje«. ²⁴ Upravo Schneiderino shvaćanje privatnosti i kao potencijala u svom pozitivnom određenju koncepta povezanog sa slobodom, pravom na autonomiju i izražavanje vlastite osobnosti jedan je od argumenata u obranu privatnosti od »informatijskog nadziranja« spomenutih autora Solovea i Nissenbaum.

16
Isto, str. 12–13.

17
Isto, str. 29.

18
Helen Nissenbaum, *Privacy in Context: Technology, Policy, and the Integrity of Social Life*, Stanford Law Books, Palo Alto 2010.

19
Isto, str. 23.

20
Daniel J. Solove, *The Digital Person: Technology and Privacy in the Information Age*, New York University Press, New York 2004.

21
A. Etzioni, *The Limits of Privacy*, str. 5.

22
Skup zakona u SAD-u o javnoj dostupnosti podataka o kažnjavanim seksualnim prijestupnicima.

23
H. Nissenbaum, *Privacy in Context*, str. 105.

24
E. M. Schneider, »The Violence of Privacy«, str. 37.

Privatnost, piše Solove, »omogućuje ljudima da budu kreativni, da istražuju i eksperimentiraju, pružajući im trenutke intelektualne i duhovne kontemplacije.«²⁵ Prema Arnoldu Simmelu:

»U privatnosti možemo s vremenom razviti čvršću, bolje strukturiranu i više integriranu poziciju nasuprot dominantnim društvenim pritiscima.«²⁶

»Vrijednost je privatnosti«, navodi dalje Solove,

»... u zaštiti intimnosti, prijateljstva, dostojanstva, individualnosti, ljudskih odnosa, autonomije, slobode, razvoja, kreativnosti, neovisnosti, imaginacije, kontrakulture, ekscentričnosti, slobode mišljenja, demokracije, ugleda i psihičkog zdravlja.«²⁷

Bitno je uočiti raznolikost ovih aspekata promišljanja privatnosti koji upućuju na potrebu kontekstualiziranog, različitim situacijama prilagođenog pristupa problemu privatnosti. O kontekstualnim okvirima pojedinog aspekta prava na privatnost iscrpno piše i Helen Nissenbaum navodeći zaključak filozofa Jamesa Rachelsa da je

»... vrijednost privatnosti u ideji da postoji uska veza između naše sposobnosti kontrole pristupa kako nama tako i podacima o nama, i naše sposobnosti stvaranja i održavanja različitih vrsta društvenih veza s različitim ljudima.«²⁸

Gledano s aspekta umreženog informacijskog društva, kontekst u kojem se formuliraju nova pitanja o privatnosti nije samo uvećana mogućnost prikupljanja i distribuiranja podataka o pojedincima nego i suvremenom tehnologijom stvoreni novi prostori istraživanja, komunikacije, kreativnosti i izražavanja osobnosti. U kontekstu starih rasprava o privatnosti, tzv. virtualna kultura i njezini oblici socijalne uključenosti izronila je s novim okolnostima interakcija i usluga, s problemima koji zahtijevaju nova promišljanja tokova informacija o pojedincima koji se njima služe. U tom smislu, prividno podrazumijevano odricanje od prava na privatnost u kulturi koja je dodatno zamutila ove ionako složene granice postalo je problemom koji upravo zbog nedovoljne kritičke svijesti omogućuje različite manipulacije i zloupotrebe. No, iako privatna javnost i javna privatnost novih oblika komuniciranja i djelovanja zahtijevaju i nova promišljanja pojma privatnog, to ujedno ne mora značiti i neku revolucionarnu teoriju privatnosti koja bi se u svojim naglascima značajno razlikovala od onog što se smatra prikladnim u tzv. stvarnom svijetu, već takve analize načina prikupljanja, korištenja i distribucije osobnih podataka koje imaju u vidu i medijsku specifičnost interneta i kontekst interakcija, o čemu primjerice piše Nissenbaum, ali i kritička promišljanja interferiranja društvenih vrijednosti i problema vezanih uz zaštitu privatnosti pojedinca. Konačno, unatoč raspravama o tome »je li internet zapravo mjesto sa svijetom *online* s jedne strane i sa svijetom *offline* s druge«,²⁹ upravo svijest o realnosti posljedica za osobe koje se s njime služe, a što se često zaboravlja, pokreće napokon i ovakva pitanja.

Maja Profaca
Configurations of Privacy

Abstract

Right to privacy is a complex concept with historical and social changes of its own. Although sometimes it was connected with deprivation and inequality, today it is usually conceived as a condition for freedom, democracy, autonomy and self-development. The network society brought new aspects of the problem of privacy and social inclusion that demand their new, critical rethinking in the light of different social values and new technology context.

Key words

right to privacy, the network society, privacy as a deprivation, distribution and availability of personal data, social inclusion, the importance of privacy

25

D. J. Solove, *Understanding Privacy*, str. 79.

26

Isto.

27

Isto, str. 96.

28

H. Nissenbaum, *Privacy in Context*, str. 85.
S obzirom da različite vrste odnosa podra-

zumijevaju i drugačiju narav komunikacije i ophođenja.

29

Steven G. Jones, »The Internet and Its Social Landscape«, u: S. G. Jones (ur.), *Virtual Culture: Identity & Communication in Cybersociety*, SAGE Publications, London 1997., str. 18.